

”כי קרוב אליך הדבר מאד בפיו ובלבבך לעשותו“ רק הקב"ה היה יכול לגלות הפלא של מצות תשובה

”ולא מעבר לים היא לאמר מי יעבר לנו אל עבר הים ויקחה לנו וישמיענו אותה ונעשנה“, פירוש לא כפי שאמרה החכמה חטאים תרדף רעה, שהם צריכים ללכת בגולה מעבר לים, אלא העיקר הוא: ”כי קרוב אליך הדבר מאד בפיו ובלבבך לעשותו“, כפי שאמר הקב"ה בעצמו: ”יעשה תשובה ויתכפר לו“ עכדה"ק.

יומתק לפרש בזה מאמר החכם מכל אדם (קהלת ט ז): ”דברי חכמים בנחת נשמעים“. על פי הידוע כי ”אמירה“ היא לשון רכה, ואילו ”דיבור“ הוא לשון קשה, ולפי זה ”דברי חכמים“ הם דברי תוכחה של החכמים, שמוכיחים את ישראל בדברים קשים כגידין על חטאים כמה הם פוגמים בנפש האדם. ולכאורה יש מקום לבעל דין לטעות שאין החטא פוגם כל כך בנפש, שהרי אנו רואים כמה קל לתקן החטא על ידי התשובה.

אולם יש להוכיח טעותם בצד, שהרי באמת מצד הנבואה החכמה והתורה לא היתה מועלת תשובה, רק הקב"ה ברוב רחמיו וחסדיו הוא זה שאמר ”יעשה תשובה ויתכפר לו“. וזהו הפירוש: ”דברי חכמים“ שמוכיחים את ישראל בדברים קשים כגידין על חטאים, ”בנחת נשמעים“, נח"ת נוטריקון נבואה חכמה תורה, כלומר על ידי שלשה אלו שלא נתנו תקוה לנפש החוטא בתשובה, מהם אנו למדים כמה חמור הוא החטא שפוגם בנפש האדם, עד שאי אפשר לתקן בתשובה, אלא שבכל זאת ריחם הקב"ה עלינו ונתן לנו תיקון בתשובה.

הוכחה ממצות צדקה שאנו נקראים בנינים למקום

נראה לבאר בדרך דרוש מדוע לא עלתה על דעתם של החכמה והנבואה שיש תיקון על החטא בתשובה, עד שבא הקב"ה ואמר:

רעה, שאלו לנבואה חוטא מהו עונשו, אמרה להן הנפש החוטאת היא תמות, שאלו לקודשא בריך הוא חוטא מהו עונשו, אמר להן יעשה תשובה ויתכפר לו, היינו דכתיב (תהלים כה ח) על כן יורה חטאים בדרך, יורה לחטאים דרך לעשות תשובה“.

וצריך להבין מדוע לא השיגו החכמה והנבואה שאדם יכול לתקן על ידי תשובה, עד שגילה זאת הקב"ה ואמר: ”יעשה תשובה ויתכפר לו“. והענין הוא כי מצד הדין לא היה ראוי שיהיה לאדם תיקון על ידי תשובה, כי קרוץ מחומר שמרד במלך הכבוד מלך מלכי המלכים הקב"ה אין לו שום תיקון.

לכן אמרה החכמה: ”חטאים תרדף רעה“, שהאדם צריך ללכת בגולה ממדינה למדינה מעבר לים עד שיתקן חטאו, וכפי שנגזרה על קין: ”נע ונד תהיה בארץ“, ואילו הנבואה אמרה: ”הנפש החוטאת היא תמות“, שאין לו תיקון בעולם הזה כי אם אחרי מיתת הנפש כשתעלה בשמים, אלא שהקב"ה ברוב רחמיו וחסדיו נתן לנו אפשרות לתקן החטא על ידי תשובה, ולכן רק הקב"ה בעצמו שיכול למחול על כבודו היה יכול לומר: ”יעשה תשובה ויתכפר לו“.

הנה כי כן זהו פירוש הכתובים: ”כי המצוה הזאת אשר אנכי מצוץ היום“, שהיא מצות התשובה, ”לא נפלאה היא ממך“, כפי שאמרה הנבואה: הנפש החוטאת היא תמות, ”ולא רחוקה היא“, כפי שאמרה החכמה: ”חטאים תרדף רעה“, ומפרש ואומר: ”לא בשמים היא לאמר מי יעלה לנו השמימה ויקחה לנו וישמיענו אותה ונעשנה“, כלומר לא כפי שאמרה הנבואה הנפש החוטאת היא תמות, שאין לה כפרה רק אחרי שתעלה הנשמה לשמים.

בפרשתנו פרשת נצבים (ל"א): ”כי המצוה הזאת אשר אנכי מצוץ היום לא נפלאה היא ממך ולא רחוקה היא, לא בשמים היא לאמר מי יעלה לנו השמימה ויקחה לנו וישמיענו אותה ונעשנה, ולא מעבר לים היא לאמר מי יעבר לנו אל עבר הים ויקחה לנו וישמיענו אותה ונעשנה, כי קרוב אליך הדבר מאד בפיו ובלבבך לעשותו“. מפירוש רש"י ז"ל משמע שמדובר כאן על כל מצוות התורה.

אולם הרמב"ן ז"ל מפרש ”כי המצוה הזאת“ קאי על מצות התשובה שנוכרה בתחלת הפרשה (ל"ב): ”והיה כי יבואו עליך כל הדברים האלה הברכה והקללה אשר נתתי לפניך, והשבות אל לבבך בכל הגוים אשר הדיחך ה' אלקיך שמה, ושבת עד ה' אלקיך ושמעת בקולו ככל אשר אנכי מצוץ היום“. ולכאורה היה מקום לומר שאין זה מצוה אלא הבטחה שלעתיד לבא יחזרו ישראל בתשובה, לכן אמרה התורה: ”כי המצוה הזאת“ מצות התשובה, ”אשר אנכי מצוץ היום לא נפלאה היא ממך ולא רחוקה היא“.

אמנם צריך ביאור, מדוע יעלה על הדעת לומר שמצות התשובה נפלאה היא ורחוקה היא, עד שיצטרך הקב"ה לומר לנו ”כי קרוב אליך הדבר מאד בפיו ובלבבך לעשותו“. עוד צריך להבין מדוע יעלה על הדעת שמצות התשובה היא בשמים או מעבר לים, עד שהתורה הקדושה צריכה להבהיר לנו: ”לא בשמים היא... ולא מעבר לים היא“.

תשובת הקב"ה: ”יעשה תשובה ויתכפר לו“

ושמעתי בזה ביאור נאה מכ"ק אדמו"ר מרן מבעלזא שליט"א, על פי המבואר בירושלמי (מכות פ"ב ה"ו): ”שאלו לחכמה חוטא מהו עונשו, אמרו להם חטאים תרדף

נקראים בנים, אם כן בגלות שאין ישראל עושים רצונו של מקום הם נקראים עבדים, ולפי זה חוזרת הקושיא למקומה איך מותר לישראל לתת צדקה בגלות. וביותר קשה לפי הכלל הידוע בגמרא (עירובין מו): "רבי מאיר ורבי יהודה, הלכה כרבי יהודה", אם כן הלכה כרבי יהודה שבזמן שאין ישראל עושים רצונו של מקום נקראים עבדים, ואיך אנו נותנים צדקה גם בגלות שאז אין אנו עושים רצונו של מקום.

לה' אלקיכם. אמר לו [טורנוסרופוס] אתם קרוים בנים וקריון עבדים, בזמן שאתם עושים רצונו של מקום אתם קרוין בנים, ובזמן שאין אתם עושים רצונו של מקום קרוין עבדים, ועכשיו אין אתם עושים רצונו של מקום. אמר לו [רבי עקיבא] הרי הוא אומר הלא פרוס לרעב לחמך ועניים מרודים תביא בית, אימתי עניים מרודים תביא בית, האידינא [בגלות כשאין עושים רצונו של מקום], וקאמר הלא פרוס לרעב לחמך".

"יעשה תשובה ויתכפר לו", על פי הקדמה נפלאה שכתב המקובל האלקי בעל "אמת ליעקב" (מער' ריי"ש סימן עד) לבאר מנהג ישראל תורה הוא לתת צדקה עבור נשמת רבי מאיר בעל הנס, בהקדם מאמר חז"ל במדרש (ילקוט ישעיה סימן תקז):

"אני מדבר בצדקה רב להושיע, לעתיד לבוא באים שרים ומקטרגים על ישראל, ואומרים לפני הקב"ה, רבוננו של עולם וכי יש לפניך משוא פנים, אם אלו עובדי עבודה זרה אף אלו עובדי עבודה זרה, אם אלו מגלי עריות אף אלו מגלי עריות, אם אלו שופכי דמים אף אלו שופכי דמים, מפני מה הללו יורדין לגיהנם והללו אין יורדים, באותה שעה מיכאל סניגורין של ישראל משתתק... וכיון שהוא משתתק אומר הקב"ה: מיכאל נשתתקת ואין אתה מלמד סנגוריא על בני, חייך שאני מלמד ומדבר עליהם בצדקה ומושיען, שנאמר (ישעיה סג) אני מדבר בצדקה ורב להושיע".

וצריך להבין הלא מיכאל הוא שר המליץ טוב על ישראל, אם כן איך לא עלתה על דעתו הסנגוריא שראויים ישראל לגאולה בזכות הצדקה, כמאמר חז"ל (ב"ב י.): "גדולה צדקה שמקרבת את הגאולה". ומבאר שם ה"אמת ליעקב" כוונת המדרש על פי ששנינו בגמרא (שם):

"שאל טורנוסרופוס הרשע את רבי עקיבא, אם אלקיכם אוהב עניים הוא מפני מה אינו מפרנסם? אמר לו כדי שניצול אנו בהן מדינה של גיהנם. אמר לו אדרבה זו שמחייבתן לגיהנם, אמשול לך משל למה הדבר דומה, למלך בשר ודם שכעס על עבדו וחבשו בבית האסורין, וצוה עליו שלא להאכילו ושלא להשקותו, והלך אדם אחד והאכילו והשקהו, כששמע המלך לא כועס עליו, ואתם קרוין עבדים שנאמר לי בני ישראל עבדים.

אמר לו רבי עקיבא, אמשול לך משל למה הדבר דומה, למלך בשר ודם שכעס על בנו וחבשו בבית האסורין, וצוה עליו שלא להאכילו ושלא להשקותו, והלך אדם אחד והאכילו והשקהו, כששמע המלך לא דורון משגר לו, ואנן קרוין בנים דכתיב בנים אתם

"לא בשמים היא... ולא מעבר לים היא",

מהיכי תיתי לחשוב שהמצוה הזאת היא בשמים או מעבר לים.

אמת ליעקב: הטעם שנוהגים לתת צדקה לנשמת רבי מאיר בעל הנס, אי אפשר לתת צדקה לעני רק אם יש לנו דין בנים למקום

לפי שיטת רבי יהודה שבזמן שאין עושים רצונו של מקום נקראים עבדים, איך מותר לתת צדקה בגלות

אע"פ שבעולם הזה הלכה כרבי יהודה, אבל בשמים הלכה כרבי מאיר שאפילו כשאין עושים רצונו של מקום נקראים בנים

בשמים הלכה כרבי מאיר שבין כך ובין כך קרוים בנים

כדי ליישב דבר זה, מחדש ה"אמת ליעקב" חידוש נפלא, שרק בבית דין של מטה בעולם הזה אין הלכה כרבי מאיר, אבל לגבי הקב"ה בבית דין של מעלה הלכה כרבי מאיר, וטעמו ונימוקו עמו על פי המבואר בגמרא (עירובין יג): "אמר ר' אחא בר חנינא, גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שאין בדורו של רבי מאיר כמותו, ומפני מה לא קבעו הלכה כמותו, שלא יכלו חביריו לעמוד על סוף דעתו".

ביאור הענין הוא, כמו שאמרו בגמרא (ב"מ נט:): "תורה לא בשמים היא", כי מאז שמסר הקב"ה את התורה לישראל בהר סיני נמסרה הכרעת ההלכה לחכמי ישראל שבכל דור ודור, ומכיון שלא ירדו לחכמים לסוף דעתו של רבי מאיר לא יכלו לפסוק הלכה כמותו, אבל לגבי הקב"ה שבודאי ירד לסוף דעתו של רבי מאיר, אם כן בשמים הלכה כרבי מאיר שבין כך ובין כך קרוים בנים. ובאמת הרשב"א כתב שבמחלוקת זו הלכה כרבי מאיר שבין כך ובין כך קרוים

כלומר אשר מזה משמע שאפילו כשאין עושים רצונו של מקום צריך לתת צדקה, ומוכח שגם בזמן שאין ישראל עושים רצונו של מקום נקראים בנים. מבואר מזה כי מה שמותר לתת צדקה הוא רק משום שישראל נקראים בנים למקום.

אמנם יש להקשות על זה, שהרי באמת נחלקו בזה התנאים אם ישראל נקראים בנים למקום כשאין עושים רצונו של מקום, כמבואר בגמרא (קידושין לו): "בנים אתם לה' אלקיכם, בזמן שאתם נוהגים מנהג בנים אתם קרוים בנים, אין אתם נוהגים מנהג בנים אין אתם קרוים בנים דברי רבי יהודה, רבי מאיר אומר בין כך ובין כך אתם קרוים בנים, שנאמר בנים סכלים המה, ואומר בנים לא אמון בם".

מעתה בשלמא לשיטת רבי מאיר מבואר היטב מדוע אנו נותנים צדקה גם בזמן הגלות, כי למרות שסיבת הגלות היא משום שאין ישראל עושים רצונו של מקום, מכל מקום גם אז נקראים בנים ויפה אנו עושים שנותנים צדקה, אבל לפי שיטת רבי יהודה שדוקא כשעושים רצונו של מקום

וביאר החיד"א כי הקב"ה הוא בבחינת אב לישראל שהם בניו למקום, ככתוב (דברים יד א): "בנים אתם לה' אלקיכם", והרי מבואר בגמרא (קידושין לב.): "האב שמחל על כבודו - כבודו מחול", לכן יכול הקב"ה מצד הדין לקבל תשובת ישראל ולמחול על כבודו, אבל על הגוים הקב"ה הוא רק בבחינת מלך, ככתוב (תהלים מז ט): "מלך אלקים על גוים", וכן כתיב (ירמיה יז ז): "מי לא יראך מלך הגוים", והרי מבואר בגמרא (קידושין לב.): "מלך שמחל על כבודו אין כבודו מחול", לכן אין ראוי לקבלם בתשובה.

אמנם לפי האמור יש להקשות, בשלמא לפי שיטת רבי מאיר שאפילו בזמן שאין עושים רצונו של מקום נקראים בניו, שפיר יש לומר כי תשובה מועילה לישראל משום שהם בניו למקום, אבל לפי שיטת רבי יהודה כי רק בזמן שישראל עושים רצונו של מקום נקראים בניו, נמצא כי כאשר הם חוטאים אינם בכלל בניו כי אם בבחינת עבדים, אם כן איך מהני להם תשובה שימחל להם הקב"ה על כבודו, בבחינת: "אב שמחל על כבודו כבודו מחול".

מענה יתבאר היטב מדוע לא ידעו החכמה והנבואה שתשובה מועילה לתקן החטא, כי גם הם לא ירדו לסוף דעתו של רבי מאיר, לכן חשבו שגם כאן כמו בכל מקום הלכה כרבי יהודה לגבי רבי מאיר, דהיינו שבזמן שאין עושים רצונו של מקום נקראים עבדים, ואם כן אין תשובה מועילה שהרי מלך שמחל על כבודו אין כבודו מחול, נמצא שאין להם תיקון כי אם על ידי מיתה ושאר עונשים ח"ו, אבל הקב"ה שירד לסוף דעתו של רבי מאיר ואם כן לגבי דידיה הלכה כמותו, לכן שפיר אמר: "יעשה תשובה ויתכפר לו", שהרי אני יודע האמת שבין כך ובין כך נקראים בניו.

על פי האמור יפתח לנו פתח לבאר מאמר חז"ל בגמרא (שבת פח:):

"בשעה שעלה משה למרום אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה, רבונו של עולם מה לילוד אשה בינינו, אמר להן לקבל תורה בא. אמרו לפניו חמודה גנוזה שגנוזה לך תתקע"ד דורות קודם שנברא העולם אתה מבקש ליתנה לבשר ודם, מה אנוש כי תזכרנו ובן אדם כי תפקדנו, ה' אדונינו מה אדיר שמך בכל הארץ אשר תנה הודך על השמים. אמר לו הקב"ה

לזאת נודרים נדבות על שמו, רצוננו לומר אנו נותנים זאת הצדקה על דעתו, שהוא סובר דאפילו כשאין עושים רצונו של מקום נקראים בניו, ובזה יש שכר טוב לפעולתם, באופן דהיסוד מוסד של מעשה הצדקה הוא רבי מאיר בעל הנס זיע"א".

יתכן להוסיף תבלין לדבריו, כי מטעם זה מנהג ישראל תורה היא לתת צדקה לעילוי נשמת רבי מאיר בעל הנס ואומרים: "אלקא דמאיר ענני", כי רצוננו לומר בזה כי הן אמת

בנים, ויש לומר שטעם הרשב"א הוא גם כן כאמור, כי מאחר שהדבר נוגע להקב"ה אשר כן ירד לסוף דעתו של רבי מאיר, אם כן בשמים שפיר הלכה כמותו שבין כך ובין כך קרויים בניו.

מענה יתבאר היטב מדוע ישתתק מיכאל ולא ידע להשיב שבזכות הצדקה יצאו ישראל זכאים בדין, כי גם הוא כמו חכמי ישראל לא ירד לסוף דעתו של רבי מאיר, לכן לגבי הלכה כרבי יהודה שבזמן

"דברי חכמים בנחת נשמעים",
נח"ת נוטריקון נ'בואה ח'כמה ת'ורה שהחמירו עם החוטא
המלאכים שאמרו: "תנה הודך על השמים" באו בטענת בר מצרא,
שראוי לתת להם את התורה מכיון שהם הבר מצרא
מה שנתן הקב"ה את התורה לישראל ולא למלאכים,
כי אצל בניו לא שייך טענת בר מצרא כי ראוי שהבן יחזיק בנחלת אביו
"אחוז בכסא כבודי וחזור להם תשובה",
כלומר תגלה להם שגדולה תשובה שמגעת עד כסא הכבוד"

שבבית דין של מטה הלכה כרבי יהודה לגבי רבי מאיר, אבל בבית דינו של הקב"ה שירד לסוף דעתו של רבי מאיר הלכה כרבי מאיר, לכן כשנותנים צדקה אפילו בגלות כשאין ישראל עושים רצונו של מקום, אנו אומרים: "אלקא דמאיר" דייקא שכן ירד לסוף דעתו של רבי מאיר, ואם כן הלכה כמותו שבין כך ובין כך קרויים בניו, ולכן "ענני" בזכות הצדקה שאנו נותנים.

תשובה מועילה לישראל משום שנקראים בניו למקום

והנה מודעת זאת בכל ספרי הדרוש ומקור הדבר ב"בני יששכר" (חודש סיון מאמר ב אות ה) בשם "ראש דוד" להגה"ק החיד"א זצ"ל (פרשת אמור), הטעם שיש תיקון בתשובה רק לישראל ולא לגוים, כמבואר במדרש תנחומא (פרשת האזינו סימן ד): "כתיב (במדבר ו כו) ישא ה' פניו אליך, וכתוב אחד אומר (דברים י יז) אשר לא ישא פנים, עושה תשובה נושא לו פנים, יכול לכל, תלמוד לומר אליך, ולא לאומה אחרת".

שאינו ישראל עושים רצונו של מקום נקראים עבדים, ואם נקראים עבדים הרי אסור להם לתת צדקה לעניים, וכמשל המלך שכעס על עבדו וגזר שלא להאכילו ולהשקותו, ובא אחד והשקהו והאכילהו.

לכן דוקא הקב"ה יאמר: "חייך שאני מלמד ומדבר עליהם בצדקה ומושיעו, שנאמר אני מדבר בצדקה רוב להושיע", כלומר "אני" דייקא שירדתי לסוף דעתו של רבי מאיר, הנה לגבי דידי הלכה כמותו שבין כך ובין כך קרויים בניו, ושפיר אני יכול לזכותם בדין בזכות מצות הצדקה שהם עושים עם בני מלכים.

על פי כל האמור מסיים ה"אמת ליעקב" בלשון קדשו:

"אמור מעתה זהו הטעם שנהגו כל ישראל בכל תפוצות ישראל להיות נודרים נדרים ונדבות, דהיינו צדקות לשם התנא הקדוש רבי מאיר בעל הנס זיע"א, וקבעו קופה בכל עיר ועיר מדינה ומדינה, והיינו טעמא כיון דכל קיום מצות הצדקה תלויה בדעת רבי מאיר, דס"ל דאפילו כשאני עושים רצונו של מקום קרויים בניו... אי

(שם אות נ"ו) שפשיטא ליה דליכא טענת דבר מצרא, ובפתחי תשובה (אות י"ג) הביא שכן כתב בשיטה מקובצת ב"מ דף קח].

נמצינו למדים כי ממה שנתן הקב"ה את התורה לישראל, ולא נתנוה למלאכים בשמים למרות שלכאורה היתה להם טענת דינא דבר מצרא, יש לנו הוכחה ברורה שישראל יש להם דין בניים למקום, ולגבי הדין מתקיים: "ועשית הישר והטוב" על ידי שיחזיקו הדין בנחלת אביהם.

אמור מעתה כי זהו פירוש הפסוק: "טוב וישר ה'", שהקב"ה קיים מצות: "ועשית הישר והטוב", על ידי שנתן לנו את התורה ולא למלאכים שבאו בטענה דבר מצרא, וכל זה משום שיש לנו דין בניים למקום וראוי שיחזיקו הבנים בנחלת אביהם, והנה מטעם זה ממש: "על כן יורה חטאים בדרך" שיוורה לנו בדרך של תשובה, שהרי מכיון שיש לנו דין בניים למקום, אם כן יש לנו תיקון בתשובה כי אב שמחל על כבודו - כבודו מחול.

מה עשה הקב"ה נטל אמת והשליכו לארץ

על פי האמור יאיר לנו להבין מאמר תמוה שנתייגעו בו המפרשים במדרש (ב"ר ח ה):

"אמר רבי סימון, בשעה שבא הקב"ה לבראות את אדם הראשון, נעשו מלאכי השרת כיתים כיתים וחבורות, מהם אומרים אל יברא ומהם אומרים יברא, הדא הוא דכתיב (תהלים פה יא) חסד ואמת נפגשו צדק ושלוש נשקו, חסד אומר יברא שהוא גומל חסדים, ואמת אומר אל יברא שכולו שקרים, צדק אמר אל יברא דכוליה קטטא. מה עשה הקב"ה, נטל אמת והשליכו לארץ, הדא הוא דכתיב (דניאל ח יב) ותשלך אמת ארצה. אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה, רבון העולמים מה אתה מבזה תכסיס אלטיכסייה שלך, תעלה אמת מן הארץ, הדא הוא דכתיב (תהלים פה יב) אמת מארץ תצמח."

ותמהו כל המפרשים הפלא ופלא, מה ראה הקב"ה להשליך את האמת ארצה, ממה נפשך אם רצה הקב"ה לברוא את האדם בניגוד למרות טענת אמת שהאדם הוא כולו שקרים, הלא אין מעצור לה' לעשות כרצונו הטוב ולברוא את האדם אפילו בלא השלכת אמת ארצה, ואם רצה הקב"ה

ויש לומר על פי מה שכתבו המפרשים לבאר מה שטענו המלאכים בשעת מתן תורה: "מה לילוד אשה בינינו, תנה הודך על השמים", על פי מה דקיימא לן להלכה בשלחן ערוך (ח"מ ס' קעה): "דינא דבר מצרא", כלומר הרוצה למכור שדהו יש עליו חובה למכור מקודם את השדה לאותו אדם שהוא בר מצרא, כלומר לאותו אדם שיש לו שדה קרוב לשדהו של המוכר, ורק אם הבר מצרא אינו רוצה לקנות את שדהו הוא יכול למכרו לאחרים.

לכן באו המלאכים בטענה כי היות שקודם מתן תורה היתה התורה בשמים, אם כן מצד הדין ראוי שהקב"ה יתן להם את התורה מצד דינא דבר מצרא, שהרי המלאכים הם שוכני שמים ויש להם דינא דבר מצרא. וזהו שאמרו: "מה לילוד אשה" שמקומו בארץ "בינינו" שאנו שוכני שמים, "תנה הודך על השמים", כי ראוי שתתן לנו את התורה בשמים מצד דינא דבר מצרא.

אולם ב"שפתי מהר"ש" להגה"ק רבי שמואל ענגל זצ"ל כתב לתרץ קושיית המלאכים בטוב טעם ודעת, על פי המבואר בשלחן ערוך (שם) שאם המוכר רוצה למכור שדהו לבנו, אין השכן יכול לבוא בטענה שימכור לו את שדהו מדינא דבר מצרא, משום שכתוב (דברים ו יח): "ועשית הישר והטוב בעיני ה'", וכך הוא הישר והטוב שהבן יחזיק בנחלת אביו, לכן יש לו דין קדימה על הבר מצרא. ולפי זה בטלה טענת המלאכים שראוי לתת להם את התורה מדינא דבר מצרא, שהרי ישראל הם בניים למקום וזהו עשיית הישר והטוב שיקבלו ישראל את התורה שהיא נחלת אביהם הקב"ה.

[יש להעיר שאין הדבר מפורש בשלחן ערוך שלגבי בן לא שייך טענת דבר מצרא, אלא הש"ך (שם ס"ק ל') נסתפק בזה: "צריך עיון לדינא באחד שמכר קרקע שלו לבנו, ובא בעל המצר לסלקו אי יכול לסלקו, דהבן יכול לומר דזהו יותר וטוב שאני מחזיק אחוזת אבותי, ולזה הדעת נוטה לכאורה וצריך עיון". אמנם בחידושי רעק"א ציין למה שכתב בשו"ת מגן שאול (סימן ד), ושם מבואר בפירוש שאפילו אם מכר השדה לבן בנו ליכא דינא דבר מצרא, ועיין בבאר היטב

למשה החזיר להן תשובה, אמר לפניו רבנו של עולם מתיירא אני שמא ישרפוני בהבל שבפיהם. אמר לו אחוז בכסא כבודי וחזור להן תשובה".

ופירש ב"יד יוסף" שהמלאכים טענו: "מה לילוד אשה בינינו", שהרי בשר ודם עלול לחטוא כי יצר לב האדם רע מנעוריו, ואם כן יותר טוב שלא יקבלו בכלל את התורה. אבל טעו בזה שהרי יש תקנה לחטא על ידי תשובה, וכמו שאמרו חז"ל (יומא פו.): "גדולה תשובה שמגעת עד כסא הכבוד". וזהו שאמר הקב"ה למשה: "אחוז בכסא כבודי וחזור להם תשובה", כלומר תוכיח להם שגדולה תשובה שמגעת עד כסא הכבוד, ואם כן בטלה טענתם שאין ראוי לתת התורה לישראל עכ"ד.

אמנם לפי האמור יש לומר בביאור ענין זה, שהמלאכים לא השיגו שתשובה מועילה לישראל, מחמת שלא ירדו לסוף דעתו של רבי מאיר שבין כך ובין כך קרויים בניים, ואם כן כיון שהלכה כרבי יהודה שבזמן שאין ישראל עושין רצונו של מקום נקראים עבדים, הרי אין תשובה מועילה לישראל כי מלך שמחל על כבודו אין כבודו מחול.

לכן באו בטענה: "מה לילוד אשה בינינו", הרי הוא עלול לחטוא ואין לו תיקון בתשובה. על כך אמר הקב"ה למשה: "אחוז בכסא כבודי", שהרי אני כן ירדתי לסוף דעתו של רבי מאיר שבין כך ובין כך קרויים בניים, "וחזור להן תשובה", תענה להם מענה נצחת שאכן "תשובה" מועילה לתקן החטא, כי אב שמחל על כבודו - כבודו מחול.

טוב וישר ה' על כן יורה חטאים בדרך

מענין לענין באותו ענין נוכל לפרש בדרך דרוש וחיידוד הפסוק (תהלים כה ח): "טוב וישר ה' על כן יורה חטאים בדרך". אשר מפסוק זה למדו חז"ל בירושלמי הנ"ל שרק הקב"ה הוא המורה חטאים בדרך של תשובה, שלא כחכמה והנבואה שלא נתנו לאדם תיקון על ידי תשובה. וכן מבואר ממה שפירש רש"י (תהלים שם): "על כן יורה חטאים בדרך תשובה". וצריך להבין מדוע מתאר דוד המלך את הקב"ה דוקא בתואר זה: "טוב וישר ה'", בקשר לכך שהוא יורה חטאים בדרך של תשובה.

למשה שהקב"ה אמר לו: "ואתה הקרב אליך את אהרן אחיך", הלא משה רבינו היה עניו מאד מכל אדם אשר על פני האדמה. עוד צריך ביאור מה שהשיב לו הקב"ה: "תורה היתה לי ונתתיה לך", איך יתיישב דעתו של משה על כך שלא זכה לכהונה גדולה.

אך על פי כל האמור נוכל לבאר כוונת המדרש כך, הנה מצינו בתורה כי אחרי חטא העגל כעס משה על אהרן (שמות לב כא): "ויאמר משה אל אהרן מה עשה לך העם הזה כי הבאת עלי חטאה גדולה". אבל האמת היא שהקב"ה סיבב שיחטאו בעגל, כמבואר בגמרא (ע"ז ד:):

"לא עשו ישראל את העגל אלא ליתן פתחון פה לבעלי תשובה". ופירש רש"י: "כלומר גבורים ושליטים ביצרים היו ולא היה ראוי להתגבר יצרים עליהן, אלא גזירת המלך היתה לשלוט בהם כדי ליתן פתחון פה לבעלי תשובה, שאם יאמר החוטא לא אשוב שלא יקבלני, אומרים לו צא ולמד ממעשה העגל שכפרו ונתקבלו בתשובה".

אמנם משה רבינו נביא ה' חשב בתחילה כשיטת הנבואה, שאין לחוטא תיקון בתשובה אלא נפש החוטאת היא תמות, ולכן בחטא העגל צוה להרוג את כל אלו שחטאו בעגל, ולפי זה אין שום צידוק במה שעשה אהרן את העגל להורות תשובה, לכן: "כשאמר הקב"ה למשה 'ואתה הקרב אליך [את אהרן אחיך]' הרע לו", כי איך יתכן למנות את אהרן שהביא על ישראל חטאה גדולה לכהן גדול.

"אמר לו [הקב"ה] תורה היתה לי ונתתיה לך שאלולי היא אבדתי עולמי", ולכאורה קשה איך נתתי לך את התורה ולא למלאכים, הלא המלאכים באו בטענה: "תנה הודך על השמיים", שראוי לתת להם את התורה מדינא דבר מצרא, ועל כרחך משום שיש לישראל דין בנים למקום, ואצל בן לא שייך כלל טענת בר מצרא, אם כן מזה אתה יכול ללמוד שמועילה תשובה לישראל כי אב שמחל על כבודו - כבודו מחול, ומזה תבין גם כן שכל הענין של חטא העגל היתה גזירת המלך כדי ליתן פתחון פה לבעלי תשובה, ונמצא שאהרן מילא בזה שליחות קודש להורות תשובה לישראל, ולכן לו נאה ולא יאה להיות הכהן גדול לכפר על בני ישראל.

כיון שבאנו לידי כך ירווח להבין ביתר שאת מאמר הגמרא (שבת פח:): "בשעה שעלה משה למרום אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה, רבונו של עולם מה לילוד אשה בינינו, אמר להן לקבל תורה בא. אמרו לפניו חמודה גנוזה שגנוזה לך תתקע"ד דורות קודם שנברא העולם אתה מבקש ליתנה לבשר ודם, מה אנוש כי תזכרנו וכן אדם כי תפקדנו, ה' אדונינו מה אדיר שמך בכל הארץ אשר תנה הודך על השמיים".

כלומר שהיתה להם ב' טענות: א) "מה אנוש כי תזכרנו וכן אדם כי תפקדנו", הלא יצר לב האדם רע מנעוריו ועלול הוא לחטוא, ב) "אשר תנה הודך על השמיים", ראוי לתת התורה למלאכים מדינא דבר מצרא כיון שהם בשמיים מקום התורה לפני שירדה למטה.

"אמר לו הקב"ה למשה החזיר להן תשובה, אמר לפניו רבונו של עולם מתיירא אני שמא ישרפוני בהבל שבפיהם. אמר לו אחוז בכסא כבודי וחזור להן תשובה". כלומר שרמז לו הקב"ה להשיב תשובה ניצחת למלאכים: "אחוז בכסא כבודי וחזור להן תשובה", תגלה להם מעלת התשובה שמגעת עד לכסא הכבוד, ואם כן בכך בטלה טענה הראשונה של המלאכים שעלול האדם לחטוא, שהרי אפילו אם יחטא ח"ו יש לו עדיין תיקון על ידי תשובה.

ולפי זה בטלה גם כן טענה הב' של המלאכים, שראוי לתת להם התורה מדינא דבר מצרא, שהרי מאחר שתשובה מהני לישראל, הרי מוכח מזה שיש להם דין בנים למקום ואב שמחל על כבודו - כבודו מחול, ושוב בטלה טענת המלאכים מדינא דבר מצרא שהרי אצל בנים לא שייך כלל טענה זו.

כשאמר הקב"ה למשה ואתה הקרב אליך הרע לו

נסיים מאמר זה בביאור מדרש תמוה (שמו"ר לז ד):

"ואתה הקרב אליך את אהרן אחיך, הדא הוא דכתיב (תהלים קיט צב) 'לולי תורתך שעשועי אז אבדתי בעניי', כשאמר הקב"ה למשה 'ואתה הקרב אליך' הרע לו, אמר לו [הקב"ה] תורה היתה לי ונתתיה לך שאלולי היא אבדתי עולמי". ויש לתמוה מדוע הרע

להשיב למלאכים על טענתם, אם כן איזו תשובה השיב להם הקב"ה בכך שהשליך אמת ארצה.

אך לפי המבואר נראה לבאר דברי חכמים וחיידותם, על פי מה שכתבו מפרשי המדרש ה"יפה תואר" והרד"ל, כי "אמת" שאמרה אל יברא היא התורה שנקראת "תורת אמת". ולפי זה יש לומר כי מה שאמרה אמת אל יברא שכולו שקרים, היינו כי מתחלה לא ידעה התורה שהיא החכמה שיש תיקון לנפש החוטאת על ידי תשובה, כמו שאמרה החכמה: "חטאים תרדף רעה".

לכן אמרה אמת כי היות שיצר לב האדם רע מנעוריו ועלול הוא ללכת בעצת היצר הרע ולעשות עוונות שהן בבחינת שקר, אם כן יותר טוב שלא יברא כלל, שהרי אם יחטא לא יהיה לו תיקון בתשובה. וצריך לומר כי מה שלא חשבה שיש לחוטא תיקון בתשובה, הוא מחמת שסברה שיש לישראל דין עבדים למקום ומלך שמחל על כבודו אין כבודו מחול.

"מה עשה הקב"ה, נטל אמת והשליכו לארץ, הדא הוא דכתיב ותשלך אמת ארצה". פירוש שרמז לה בכך שעתיד הקב"ה לתת את האמת שהיא התורה לישראל בארץ, ולכאורה קשה הלא מצד הדין צריך הקב"ה לתת את התורה למלאכים שבאו בטענת בר מצרא? וצריך לומר שישראל יש להם דין בנים למקום שאז בטלה טענת בר מצרא, אם כן הרי מוכח מזה שיש לישראל תיקון בתשובה כי אב שמחל על כבודו - כבודו מחול.

אמנם המלאכים שלא הבינו דבר זה ובאו בטענה בשעת מתן תורה: "מה לילוד אשה בינינו, תנה הודך על השמיים" מדינא דבר מצרא, לכן גם בשעת בריאת האדם באו בטענה זו: "אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה, רבון העולמים מה אתה מבזה תכסיס אלטיכסייה שלך, תעלה אמת מן הארץ, הדא הוא דכתיב אמת מארץ תצמח", כלומר שבאו בטענה שראוי שירים הקב"ה את האמת שהיא התורה מהארץ כדי לתת להם מדינא דבר מצרא, אבל טעו בזה כי באמת יש לישראל דין בנים למקום ולא שייך כל טענת בר מצרא.